

Historické mezníky I. aneb Poznáváme léta 1945 – 1968 nejen v literatuře

Mgr. Jana Sladová, Ph.D.

Rozsah textu: 12 stran (včetně literatury). Ústní přednáška bude doplněna obrazovou prezentací.

Zaměření textu: Tento studijní text je oporou pro orientaci studentů v tematice přednášky *Historické mezníky I. aneb Poznáváme léta 1945 – 1968 nejen v literatuře*. Nabízí stručný výklad průběhu daného období domácích dějin a jeho hlavních mezníků. Výběrově odkazuje na studijní literaturu a přináší posluchačům doplňující informace využitelné při dalším studiu.

Obsah:

- I. Konec druhé světové války v Československu v kontextu evropských dějin.
- II. Třetí republika a cesta k únorovému převratu.
- III. Události tzv. vítězného února 1948 a nastolení totalitního režimu.
- IV. Politický a společenský vývoj v Československu padesátých let (1948 – 1961):
 - a. období stalinismu (1948 – 1956);
 - b. období po dvacátém sjezdu KSSS (1956 – 1961).
- V. „Zlatá šedesátá“ (1961 – 1968):
 - a. politický vývoj. 60. let;
 - b. společnost a kultura 60. let.
- VI. Kontrolní otázky.
- VII. Doporučená literatura.

Cíle, kterých by měl student dosáhnout:

1. Seznámit se se základními momenty historického vývoje v Československu od poloviny 40. let do konce 60. let 20. století.
2. Pochopit souvislost mezi dobovými politickými událostmi a jejich reflexí v české kultuře, zejména v literatuře.
3. Uvědomit si důležitost znalosti historického vývoje pro učitele českého jazyka a literatury a promyslet možnosti a rozsah jejich zahrnutí do rámce pedagogické práce.
4. Rozšířit okruh svých znalostí v oblasti odborné a populárně naučné literatury k danému tématu.

Pokyny pro studium:

Po prostudování jednotlivých kapitol se zamyslete nad kontrolními otázkami, které vám pomohou zopakovat sledované téma. Pozornost věnujte také základní a doporučené studijní literatuře, kterou naleznete v závěrečné části studijního materiálu.

Podpora moderních trendů ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

I. Konec druhé světové války v Československu v kontextu evropských dějin

Dějiny československého státu v druhé polovině 20. století jsou z velké části vyplněny historickým procesem vzniku, vývoje a nakonec rozkladu a pádu totalitního režimu pod vládou Komunistické strany Československa (KSČ). Faktorů, které umožnily nástup tohoto politického uspořádání a jeho následnou (více než čtyřicet let trvající) existenci bylo přitom hned několik.

Klíčovou rolí v dalších osudech Československa a potažmo i celé střední a jihovýchodní Evropy měl výsledek druhé světové války v tomto geografickém prostoru. Od prvních měsíců roku 1944 vstupovala vojska Svazu sovětských socialistických republik (SSSR) na území jednotlivých států středovýchodní Evropy a v létě 1944 byla již v Maďarsku, Rumunsku a Bulharsku. Podzimní vojenské operace zasahovaly také Polsko a Slovensko, jejichž území se však definitivně zbavilo německé vojenské přítomnosti až na jaře následujícího roku.

Prostor dnešního Česka patřil k těm, ve kterých se vláda nacistického Německa udržela nejdéle. V poslední fázi konfliktu zde docházelo k stupňování nacistických represí a na řadě míst také k masovým vraždám a vypalování celých vesnic, které nacisté podezírali ze spolupráce s postupujícími spojeneckými armádami, nebo s partyzánským odbojem. Z mnoha případů hromadného násilí lze uvést Ladislavem Mňáčkem později beletristicky popularizovaný příběh vsi Ploština na Valašsku (vypálena 19. dubna 1945) – v románu Smrt si říká Engelchen. Z dalších pak Zákřov (masová vražda devatenácti mužů 20. dubna 1945) či Javoříčko (vypáleno 5. května 1945) nedaleko Olomouce. Éru druhé světové války na území Protektorátu Čechy a Morava ukončilo až Pražské povstání ve dnech 5. – 9. května 1945. Celkové ztráty na obyvatelstvu Protektorátu činily asi 265 000 lidí.

Většina území Československa byla osvobozena Rudou armádou, pouze v západní části Čech operovali také Američané, jimž se podařilo osvobodit Plzeň. Mezi západními Spojenci a Sovětským svazem existovala pevně stanovená demarkační linie, kterou ani jedna strana neměla překročit. Většina Československa (včetně hlavního města Prahy) se nacházela východně od této linie, a tedy v sovětském prostoru.

O osudu států v prostoru mezi Německem a Sovětským svazem se v širších mezinárodních souvislostech jednalo také na společných konferencích Spojenců. Větší význam než konference v Teheránu (1943) měly pro poválečné uspořádání dohody v Jaltě (únor 1945) a v Postupimi (červenec – srpen 1945). Evropa se ocitla prakticky rozdělena do dvou vzájemně odlišných geopolitických celků, z nichž se během několika následujících let vytvořil tzv. Západní a Východní blok.

Podpora moderních trendů ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

II. Třetí republika a cesta k únorovému převratu

S rozdělením Evropy museli počítat také českoslovenští exiloví politici v čele s prezidentem Edvardem Benešem. Z jejich jednání se Stalinem a jím podporovanými komunisty vzešel nakonec Košický vládní program, základní dokument režimu tzv. Třetí republiky (1945 – 1948). Program byl přijat 5. dubna 1945 na zasedání vlády v již osvobozených Košicích. Obsahoval návrh nové ústavy a od základů měnil systém státní správy v novém státě. Zaváděl několik úrovní Národních výborů, tedy správních jednotek inspirovaných ruskými „sověty“. V textu se počítalo také se znárodněním strategických podniků ve státě (především těch velkých) a s převedením majetku nacistických kolaborantů a jiných „nepřátel státu“ do rukou „národní správy“. Tu v některých případech tvořily podniky, v jiných případech konkrétní osoby.

V Košicích se řešila také národnostní otázka a vztah obnoveného Československa k jeho etnickým menšinám. V případě vztahů mezi Čechy a Slováky byl přijat princip „rovný s rovným“, který fakticky ukončil předválečnou Masarykovu a Benešovu koncepci jednotného „československého národa“, jehož jednou větví měli být Češi a druhou Slováci. Ze znění vládního programu ale nebylo zcela jasné, zda bude budoucí stát spíše unitární, nebo se stane postupně federací. Prostor se v této věci otvíral zdánlivě na obě strany. Ve vztahu k menšinám sudetských Němců a slovenských Maďarů došlo k přijetí teze o „kolektivní vině“ těchto skupin obyvatel za spolupráci s nacisty. Se souhlasem velmocí v Postupimi došlo k rozhodnutí provést odsun německého obyvatelstva z Československa.

Odsun představuje jednu z kontroverzních kapitol československých a českých dějin. Existenci německé menšiny na českém území lze datovat do středověku, v raném novověku měla také značný vliv při procesu industrializace pohraničních oblastí. Její poválečné vysídlení se odehrálo ve dvou fázích: „divoký“ odsun v létě 1945 postihl asi 800 000 lidí a často jej doprovázely excesy a represe ze strany organizátorů a konkrétních místních českých obyvatel, kteří jej pojali jako příležitost k pomstě za předchozí léta německé okupace, nebo také jako možnost jak se obohatit. Následující „organizovaný“ odsun během roku 1946 již probíhal spořádaněji a došlo při něm k vysídlení zhruba 1,8 milionu Němců. V případě Maďarů velmocí s plošným odsunem nesouhlasily, takže se odehrála pouze výměna obyvatelstva mezi Československem a Maďarskem (1947), zahrnující kolem 70 000 osob na obou stranách hranice. Po odsunu se podoba mnoha měst, vesnic, i celé krajiny v pohraničí zásadním způsobem změnila. Řada vsí zanikla, do jiných se nastěhovalo nové obyvatelstvo z ostatních částí republiky, což československá vláda podporovala velkými osídlovacími kampaněmi.

Poslední důležitou součástí Košického vládního programu byly zásadní změny politického uspořádání nového státu. Třetí republika nebyla klasickou parlamentní pluralitní demokracií. Počet politických stran byl omezen na čtyři v Česku a stejný počet na Slovensku. V Česku se jednalo o komunistickou stranu (KSČ), sociální demokracii (ČSSD), národní socialisty

Podpora moderních trendů ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

(ČSNS) a křesťanskodemokratické lidovce (ČSL). Na Slovensku měla značný vliv Demokratická strana (DS), kromě ní existovala ještě sociálnědemokraticky orientovaná Strana práce, a také Strana slobody. Poslední dvě jmenované měly jen minimální význam pro dění na slovenské politické scéně. Všechny strany byly zastřešeny tzv. Národní frontou, tedy organizací, mimo kterou nesměla žádná politická strana působit. Národní fronta a vláda, která z ní vzejde, měla programově směřovat k socialismu. Politický systém se tak od počátku vychýlil radikálně doleva. Pravice byla z politické scény vyřazena, k čemuž přispěla zejména předválečná strana agrárníků, jejichž vedení se koncem třicátých let zkompromitovalo příklonem ke spolupráci s nacisty a děním za tzv. Druhé republiky (1938 – 1939). Košický program umožnil prezidentu Benešovi dočasné vládnutí pomocí prezidentských dekretů (dnes známých jako tzv. Benešovy dekrety). Z řady těchto dekretů zmiňme alespoň „O potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech“, „O národním soudu“ či „O trestání některých provinění proti národní cti“. Právě tyto dekrety umožnily nástup procesu znárodnování a masivní přesuny majetku, zejména v pohraničí.

Přes všechny tyto okolnosti Třetí republika nepředstavovala zcela nedemokratický režim. Existovala zde limitovaná opozice v podobě nekomunistických stran Národní fronty, nadále vycházel tisk kritický ke komunistům, platila svoboda projevu a shromažďování. V letech 1945 – 1946 vládly postupně dvě vlády premiéra Zdeňka Fierlingera (politik ČSSD). Zdání kontinuity s Masarykovou republikou udržoval také syn bývalého prezidenta Jan Masaryk na postu ministra zahraničí a zejména Edvard Beneš ve funkci prezidenta republiky.

V roce 1946 proběhly v zemi klíčové parlamentní volby. V Česku se vítězem stali komunisté (získali 40,2%), následovaní národními socialisty (23,6%), lidovci (20,2%) a sociálními demokraty (15,5%). Na Slovensku zvítězila Demokratická strana (62,0%) nad komunisty (30,3%), přičemž obě zbývající strany získaly jen zanedbatelný počet hlasů. Důsledkem voleb byl vznik nové vlády vedené předsedou komunistické strany Klementem Gottwaldem. Ten se jako premiér orientoval na urychlení úplného komunistického převzetí veškeré moci ve státě. K tomu mu pomáhala zejména skutečnost, že komunisté pevně řídili tzv. silová ministerstva - vnitro (ministr Václav Nosek) a obranu (generál Ludvík Svoboda). Měli také značný vliv v odborech, sdružených do organizace ROH (Revoluční odborové hnutí), v jehož čele stál další významný komunista, jeden z předválečných zakladatelů strany, Antonín Zápotocký. V neposlední řadě existovala i v demokratických stranách prokomunistická křídla (zejména v ČSSD a u lidovců).

Proti jasnému komunistickému směřování k co nejbližšímu napojení na Stalinův SSSR se prezident E. Beneš pokusil postavit vlastní diplomatickou koncepci tzv. mostu mezi Východem a Západem. Podobná strategie se později skutečně do jisté míry v evropské politice uplatnila v případě Finska či Jugoslávie. V poválečném Československu se však dala realizovat jen velmi obtížně. V československé společnosti převládl pocit, že spojenectví se SSSR je zárukou budoucí ochrany vůči případné nové německé expanzi, a také autentické

Podpora moderních trendů ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

nadšení tehdejší mladé generace pro „budování socialismu“. Západ navíc již od konce války vyklízel pozice ve státech dobytých Rudou armádou a jednotlivé komunistické strany zde koordinovaly se Stalinem postupné vytváření bloku satelitních států, které se měly stát prodlouženou rukou Sovětského svazu v Evropě a zároveň „narázníkovým pásmem“ pro případ vypuknutí dalšího světového konfliktu. Komunistické totalitní režimy vznikly postupně v Jugoslávii a Albánii (1945), v Bulharsku (1946), Polsku (1947), Maďarsku, Rumunsku a Severní Koreji (1948). Po Československu (únor 1948) završilo vznik Východního bloku „od Aše po Šanghaj“ vítězství komunistů v Číně a vyhlášení Německé demokratické republiky v rozsahu sovětské okupační zóny v Německu (1949).

Jednou z posledních možností jak udržet hospodářské vazby se Západem bylo přijetí Marshallova plánu, tedy rozsáhlé hospodářské pomoci, kterou USA poskytly západní Evropě v roce 1947. Československá vláda původně přijala pozvání na konferenci o tomto plánu v Paříži, ale po jednání československé delegace v Moskvě (K. Gottwald, Jan Masaryk, P. Drtina) své rozhodnutí změnila. Stalin sdělil českému poselstvu, že by přijetí Marshallova plánu považoval za porušení spojenecké smlouvy, což nakonec rozhodlo.

Od podzimu 1947 již KSČ jednoznačně směřovala k vyřazení opozice a k uchopení moci. V létě postihlo celou zemi katastrofální sucho, čehož komunisté využili k obvinění „spekulantů“ v soukromém sektoru obchodu, průmyslu a zemědělství ze zhoršování hospodářských problémů. Paralelně rozjeli kampaň za zavedení tzv. milionářské daně, která by postiženému hospodářství pomohla. Třetím signálem, že vnitropolitický konflikt směřuje ke konečnému střetu, bylo odhalení „spiknutí“ Demokratické strany na Slovensku. Noskovo ministerstvo vnitra mělo rozkrýt údajné spojení vedoucích osobností strany s bývalými slovenskými fašisty, a rovněž s jednotkami ukrajinských Banderovců (protiruských povstalců, kteří se částečně nacházeli také na československém území). Následovalo zatýkání významných osobností Demokratické strany. V prosinci 1947 se podepsáním československo-sovětské hospodářské smlouvy dovršila také ekonomická orientace země na Východní blok. SSSR se ve smlouvě zavázal poskytnout Československu obilí a pomoci mu tak překonat slabou úrodu, způsobenou suchem.

III. Události tzv. vítězného února 1948 a nastolení totalitního režimu

Politický střet mezi komunisty a demokratickými stranami vyvrcholil v únoru 1948 státním převratem, pro který následně komunistický režim a marxistická historiografie vytvořily název „vítězný únor“. Záminkou ke spuštění politické krize se staly personální změny na ministerstvu vnitra ve prospěch KSČ. Ministr Nosek se snažil obsadit bezpečnostní aparát svými lidmi, za což jej představitelé demokratických stran ve vládě 13. února kritizovali a požadovali zrušení nedávných změn. Nosek však odmítl a KSČ jeho stanovisko podpořila. V několika následujících dnech se měl souboj rozhodnout.

Podpora moderních trendů ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

Chronologie únorových událostí:

20. února: ministři za ČSNS, ČSL a DS podávají demisi. Chtějí tak vyvolat vládní krizi, odstoupení vlády a nové volby. Sociální demokracie je v otázce demise rozdělena na prokomunistické (Z. Fierlinger) a protikomunistické (B. Laušman) křídlo. Také pozice ministra Jana Masaryka není zcela jasná. To však v praxi znamená, že vláda nemusí v důsledku demise padnout, ale může být K. Gottwaldem pouze rekonstruována.

21. února: koná se demonstrace odborů, jejich delegace vyjednává s E. Benešem, aby demisi ministrů přijal. Dochází ke vzniku Lidových milicí (v podstatě paramilitárních jednotek KSČ, v komunistickém pojetí „ozbrojené pěsti dělnické třídy“).

22. února: odborová centrála pořádá sjezd závodních rad na podporu KSČ, vyhlašuje na 25. únor jednohodinovou generální stávkou. Zároveň dochází k vyzbrojování Lidových milicí díky podpoře ze strany komunisty ovládaných ministerstev vnitra a obrany.

23. února: příslušníci Sboru národní bezpečnosti vpadnou do sekretariátu ČSNS. Konají se další demonstrace, ale také mnohatisícový studentský pochod na Pražský hrad na podporu Beneše a demokratických stran.

24. února: Lidové milice obsazují sekretariát ČSSD a Lidový dům. ČSSD se pod tlakem rozhodne setrvat v Gottwaldově příští vládě.

25. února: prezident Beneš přijímá demisi ministrů. V Praze probíhá přehlídka Lidových milicí, K. Gottwald pronáší proslulý vítězný projev o tom, že se „právě vrací z Hradu“.

IV. Politický a společenský vývoj v Československu padesátých let (1948 – 1961)

V důsledku převratu vznikla nová („obrozená“) Národní fronta a nová (rekonstruovaná) Gottwaldova vláda, do níž jako ministři opět vstoupili také Ludvík Svoboda a Jan Masaryk, čímž symbolicky podpořili její legitimitu. Dosud existující nekomunistické strany se během jara po únorové porážce prakticky vnitřně zhroutily. Zatímco v ČSSD a ČSL se chopila moci stranická křídla ochotná spolupracovat s komunisty, hlavní opoziční strany ČSNS a DS zanikly a na jejich troskách byly vytvořeny nové loutkové strany ČSS (Československá strana socialistická) a Strana slovenskej obrody. V dubnu byly přijaty zákony o další konfiskaci půdy a o pokračujícím znárodnění ve sféře obchodní, stavební a průmyslové. V květnu vytvořili komunisté novou ústavu, která sice neměnila název státu, ale zaváděla nový, „lidově demokratický“ režim. Prezident Beneš symbolicky odmítl ústavu podepsat a 7. června 1948 odstoupil z funkce. Parlament pak zvolil prezidentem Klementa Gottwalda a ten jmenoval novým premiérem Antonína Zápotockého. 27. června proběhl tzv. slučovací sjezd KSČ a ČSSD, který znamenal faktický zánik ČSSD a její pohlcení v komunistické straně. Ještě toho samého roku zemřeli také Jan Masaryk (za dodnes nevyjasněných okolností) a Edvard Beneš,

Podpora moderních trendů ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

který po odchodu dožíval ve své vile v Sezimově Ústí. Benešův pohřeb se stal na dlouhou dobu poslední veřejnou manifestací odporu proti poučným změnám. V říjnu roku 1948 byl nástup totalitního režimu definitivně potvrzen schválením zákonů o táborech nucené práce a zákonů na ochranu lidově-demokratického zřízení. Ty naplno zahájily období tvrdých represí vůči všem odpůrcům nové moci.

a. Období stalinismu (1948 – 1956)

Pokud jde o politický systém, komunisté se po celá čtyři desetiletí u moci nadále formálně zaštiťovali pořádáním voleb a zachováním zbylých (loajálních) stran Národní fronty při životě. Povaha voleb a smysl slova „opozice“ se však zásadně změnil: Jediná možnost, jak nevolit jednotnou kandidátku Národní fronty (s 3 povolenými stranami a dalšími masovými organizacemi režimu) bylo vhodit prázdný lístek, nebo lístek znehodnocený (neplatný). Na jednotné kandidátce nebylo možné škrtnat nebo zatrhávat jednotlivé kandidáty, volič je musel přijmout v tom pořadí, v jakém byla kandidátka sestavena. V rámci jednotné kandidátky byly mandáty předem rozděleny v poměru 210 : 90 ve prospěch komunistů. Ve volební komisi neexistovala kontrola ze strany opozice, nikdo nekontroloval míru manipulace s výsledky, a ty vždy vycházely pro komunisty abnormálně příznivě (od 85% hlasů výše). Volby se tedy staly jen manifestačním rituálem sebezpotvrzení režimu, nikoliv skutečnou politickou soutěží.

Nové zřízení si rychle vytvořilo ustálenou řadu rituálů, které pak zůstaly nezměněny po celou dobu jeho trvání do konce 80. let. Patřily mezi ně např. masové sportovní akce demonstrující „jednotu lidu“ a jeho spojení s režimem (tzv. spartakiády), každoroční „spontánní“ pochody příslušníků jednotlivých pracovních kolektivů na 1. máje (den důležitý pro komunisty jakožto Svátek práce) nebo třeba tzv. vítání občánků, které fungovalo jako jakási civilní obdoba křesťanských křtin. Průvodním jevem režimu se také stalo manifestační (a vyžadované) rozvěšování praporů a politických sloganů či hesel na domy, zejména ve městech. 50. léta jsou také typická ovládnutím kultury a shora nařízenou dominancí socialistického realismu v literatuře a umění. Kromě cenzury tisku se u novinářů a publicistů projevovala rovněž autocenzura způsobená strachem z možných represí.

Atmosféru strachu budovali komunisté systematicky, a to zejména rozpoutáním ideologického boje proti „vnějšimu“ a „vnitřnímu“ nepříteli. Tím prvním byl míněn Západ, který se měl podle komunistů snažit všemi prostředky zabránit úspěšnému budování socialismu. Činit tak mohl například posíláním špiónů všeho druhu na československé území, či dokonce zneužíváním mandelinky bramborové k poškození československého hospodářství. V souvislosti s nástupem studené války ve světě (naplno propukla po první berlínské krizi roku 1948) se trvalou součástí komunistické propagandy stala také nikdy nepomíjející hrozba možného jaderného útoku a nové světové války. „Vnitřní“ nepřítel představoval jakousi pátou kolonu „vnějšiho“ nepřítele na domácí půdě. Šlo o všechny, kdo se podle

Studijní text k projektu

Podpora moderních trendů ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

komunistů nesmířili s novým režimem, ale také mohlo jít o zrádce uvnitř strany samotné. Právě proti těmto lidem byly v 50. letech vedeny hlavní politické procesy.

Justiční zločiny řízené státem postihly v 50. letech v různé míře všechny státy Východního bloku. V ČSR měly tyto represe dvě fáze:

1) Procesy proti buržoazii, „kulakům“ (bohatým venkovským statkářům), nekomunistické inteligenci, kněžím, předúnorovým nekomunistickým politikům, západním letcům a nekomunistickým odbojářům. Vrcholem této etapy byl proces s Miladou Horákovou (1950, 4 rozsudky smrti).

2) Stalinským terorem inspirované hledání zrádců ve vlastních řadách KSČ. Ti byli obviňováni z „revizionismu“, „buržoazního nacionalismu“, titoismu či sionismu. V tomto případě vyvrcholení hysterie nastalo s procesem proti generálnímu tajemníkovi KSČ Rudolfu Slánskému (1952, 11 rozsudků smrti). Pro tu část společnosti, která byla ochotná v Slánského vinu uvěřit, znamenalo skutečný šok, že „zrádce“ se mohl skrývat dokonce v nejvyšších pozicích vládnoucí strany (Slánský byl totiž až do svého pádu nejdůležitější osobou ve straně vedle Gottwalda).

Celkem bylo popraveno 248 osob. Poslední poprava z politických důvodů proběhla v roce 1960. Dále je třeba k obětem počítat ty, kdo se pokusili utéct přes hranice a byli zastřeleni. Krátce po převzetí moci totiž začali komunisté budovat na hranicích „železnou oponu“, systém pozorovatelů a plotů pod elektrickým proudem, strážný pohraniční stráží. Nakonec zmiňme ještě řadu vězňů v pracovních táborech, kteří zemřeli v důsledku špatných zdravotních podmínek a šikany ze strany dozorců. Zcela přesné číslo takových obětí nelze určit.

Komunistický režim též do základů změnil fungování domácího hospodářství. V důsledku znárodnění došlo k úplnému zániku sektoru malovýroby a živnostníků. Na venkově došlo k vyvlastnění majetků nad 50 hektarů. Většina půdy byla převedena do socialistického sektoru. Vznikaly JZD (jednotná zemědělská družstva), a to jak spontánně, tak nuceně, tedy nátlakem na sedláky (například nasazováním vysokých dávek, které nemohli splnit). Ekonomika fungovala na základě plánovaného hospodářství, jehož jádrem se staly tzv. pětiletky, neboli pětileté hospodářské plány, centrálně řízené státem a stranou. Při vytváření plánů se počítalo s plněním požadavků SSSR, což vedlo k jednostranné orientaci na těžký průmysl. Důsledky socialistického hospodářství se projeví již v květnu 1953 nutností zavést měnovou reformu, v jejímž důsledku došlo ke znehodnocení úspor obyvatel. To dokonce vyvolalo po letech první větší projevy nespokojenosti.

Ve vnitřní politice dominoval stalinismus. Kromě kultu osobnosti J. V. Stalina byl budován také kult Klementa Gottwalda, stylizovaného do role jakéhosi „lokálního“ či „malého“ Stalina. Tento propagandistický postup se opět nijak nelišil od okolních zemí, kde měli

Podpora moderních trendů ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

podobný kult například Boleslaw Bierut (Polsko), Mátyás Rákosi (Maďarsko), Wilhelm Pieck (NDR) či Enver Hoxha (Albánie).

b. Období po dvacátém sjezdu KSSS (1956 – 1961)

Po smrti Stalina a Gottwalda (oba zemřeli 1953 krátce po sobě) se vnitrostranický systém v KSČ upravil do podoby „kolektivního vedení“ s Antonínem Zápotockým (prezident), Viliamem Širokým (premiér), Antonínem Novotným (první tajemník KSČ), Rudolfem Barákem (ministr vnitra) a Alexejem Čepičkou (ministr obrany) jako nejdůležitějšími funkcionáři režimu.

Českoslovenští komunisté sledovali boj o moc mezi Stalinovými nástupci v SSSR v letech 1953 – 1956. Skončil vítězstvím N. S. Chruščova, který na dvacátém sjezdu KSSS (Komunistická strana sovětského svazu) odhalil kult osobnosti Stalina a celé období jeho vlády jako úchylku od „správného“ socialismu a zahájil tak období uvolňování režimu známé jako destalinizace. Stalo se tak pouhých několik měsíců poté, co českoslovenští komunisté v Praze na Letné odhalili gigantický pomník Stalina (1955). Zatímco v Polsku, Maďarsku nebo Bulharsku místní komunisté destalinizaci podporovali, KSČ zůstala vůči změnám značně rezervovaná. Nevzdala se teze o preventivní represí vůči třídnímu nepříteli, kterou obhajovala procesy proti svým odpůrcům. V období 1956 – 1958 sice došlo na částečné uvolňování cenzury, tzv. Barákova komise se začala zabývat některými případy bezpráví z předchozích let a nový prezident Antonín Novotný vyhlásil částečnou amnestii, avšak brzy (1958 – 1959) vliv stalinistů opět dočasně převážil. Roku 1960 došlo ke schválení nové ústavy. Název státu se změnil na ČSSR (Československá socialistická republika). V ústavě byl nově zakotven článek o vedoucí úloze komunistické strany ve státě. Teprve počátkem 60. let se uvolňování režimu v Československu rozjelo naplno.

V. „Zlatá šedesátá“ (1961 – 1968)

a. Politický vývoj 60. let

V první polovině 60. let došlo k postupnému odsunutí bývalých klíčových vůdců KSČ na politický okraj. A. Čepička ztratil moc již koncem 50. let, kdy také zemřel A. Zápotocký. Roku 1962 politicky padl R. Barák, roku 1963 ho následoval V. Široký. Do popředí se dostali technokraticky orientovaní reformátoři, jako byl Ota Šik. Jádrem jeho ekonomické reformy byl experiment kombinující plánované hospodářství a prvky trhu. Ukončil také jednostrannou orientaci země na těžký průmysl. Nově byla ve společnosti přípustná kritika „doby kultu“, diskuse o hospodářských problémech se rovněž stala svobodnější a část obětí 50. let se dočkala nejen amnestie, ale i rehabilitačních procesů, které měly znovu přezkoumat jejich dřívější odsouzení. Postupná liberalizace vyvrcholila v lednu 1968 nástupem nové stranické garnitury pod vedením Alexandra Dubčeka.

Podpora moderních trendů ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

b. Společnost a kultura 60. let

Na kulturní scéně skončila socialistického realismu. České drama zažilo nástup tzv. divadel malých forem (například Semafor), do literatury vstoupili nejvýznamnější čeští spisovatelé druhé poloviny 20. století (Hrabal, Kundera, Škvorecký, Lustig aj.). Světovým uměleckým pojmem se stala tzv. nová vlna v československém filmu. Vznikaly též filmy otevřeně i alegoricky kritizující režim (např. *Kladivo na čarodějnice*, *Všichni dobří rodáci*, *Tři chlapi v chalupě*, *Čest a sláva*, *Ucho*, atd.). V hudbě a módě začal do ČSSR pronikat západní vliv, který se zde setkal s nadšeným přijetím.

Na univerzitách také došlo k rozvoji některých předtím potlačovaných nebo ideologicky omezovaných humanitních věd, jako sociologie, nemarxistických ekonomických teorií či filosofie. Je však třeba podotknout, že většina intelektuálů zůstala věrná silně levicovému myšlení a podporovala spíše myšlenku „socialismu s lidskou tváří“, než úplný odklon od vývoje po roce 1945.

VI. Kontrolní otázky

1. Charakterizujte situaci v Československu v období od května 1945 do února 1948 s ohledem na uplatňování demokratických princip ve společnosti.
2. Zhodnoťte důsledky únorového převratu v roce 1948 pro následující období vývoje v Československu.
3. Uveďte, které atributy charakterizují československý režim v 50. letech 20. století.
4. Jaké charakteristické znaky vnímáte jako významné pro reformní období 60. let v české společnosti?

VII. Doporučená literatura

ANEV, P. BÍLÝ, M. *Biografický slovník vedoucích funkcionářů KSČ (1921 – 1989)*. 1, 2. Praha: Academia: Ústav pro studium totalitních režimů, 2018. ISBN 978-80-200-2974-4.

BRENNER, Ch. *Mezi Východem a Západem: české politické diskurzy 1945 – 1948*. Praha: Argo, 2015. ISBN 978-80-257-1399-0.

BROWN, A. *Vzestup a pád komunismu*. Brno: Jota, 2011. ISBN 978-80-7217-812-4.

Studijní text k projektu

Podpora moderních trendů ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

COURTOIS, S. a kol. *Černá kniha komunismu: zločiny, teror, represe. 1, 2.* Praha: Paseka, 1999. ISBN 80-7185-194-9 a 80-7185-195-7.

DRÁPALA, M. *Na ztracené vartě Západu: antologie české nesocialistické publicistiky z let 1945 – 1948.* Praha: Prostor, 2000. ISBN 80-7260-046-X.

HAVELKA, M. *Spor o smysl českých dějin. 1938 – 1989.* Praha: Torst, 1995 – 2006. ISBN 80-7215-292-0.

HEUMOS, P. „Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!“ *Dělníci a státní socialismus v Československu 1945 – 1968.* Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2006. ISBN 80-7285-075-X.

LUŇÁK, P. *Plánování nemyslitelného: československé válečné plány 1950 – 1990.* Praha: Dokořán, 2019. ISBN 978-80-7363-959-4.

KALINOVÁ, L. *Společenské změny v čase socialistického experimentu: k sociálním dějinám v letech 1945 – 1969.* Praha: Academia, 2007. ISBN 978-80-200-1536-5.

KAPLAN, K., KOSATÍK, P. *Gottwaldovi muži.* Praha: Paseka, 2004. ISBN 80-7185-616-9.

KAPLAN, K. *Československo v RVHP: 1949 – 1956.* Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1995. ISBN 80-85270-43-9.

KAPLAN, K. *Antonín Novotný: vzestup a pád „lidového“ aparátčíka.* Brno: Barrister & Principal, 2011. ISBN 978-80-87474-08-2.

KLÁPŠTĚ, J., ŠEDIVÝ, I. a kol. *Dějiny Česka.* Praha: NLN, 2019. ISBN 978-80-7422-338-9.

KOČIAN, J. *Poválečný vývoj v Československu 1945 – 1948.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1993. ISBN 80-04-26312-7.

KOVÁČ, D. *Dějiny Slovenska.* Praha: NLN, 2011. ISBN 978-80-7422-099-9.

KUČERA, J. *Odsun nebo vyhnání? Sudetští Němci v Československu v letech 1945 – 1946.* Praha: H & H, 1992. ISBN 80-85467-32-1.

MLYNÁŘ, Z. *Mráz přichází z Kremli.* Praha: Mladá fronta, 1990. ISBN 80-204-0196-2.

PADEVĚT, J. *Průvodce stalinistickou Prahou 1948 – 1956. Místa – události – lidé.* Praha: Academia, 2018. ISBN 978-80-200-2877-8.

PERNES, J. *Takoví nám vládli: komunističtí prezidenti Československa a doba, v níž žili.* Praha: Brána, 2010. ISBN 978-80-7243-437-4.

Studijní text k projektu

Podpora moderních trendů ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

Proces s vedením záškodnického spiknutí proti republice. Praha: Levné knihy KMa, 2008. ISBN 978-80-7309-533-8.

SERVICE, R. *Soudruzi: světové dějiny komunismu.* Praha: Argo: Academia, 2009. ISBN 978-80-257-0105-8 a 978-80-200-1726-0.

SUK, J. *Veřejné záchodky ze zlata: konflikt mezi komunistickým utopismem a ekonomickou racionalitou v předsrpnovém Československu.* Praha: Prostor, 2016. ISBN 978-80-7260-341-1.

TOMEK, P. *Život a doba ministra Rudolfa Baráka.* Praha: Vyšehrad, 2009. ISBN 978-80-7021-982-9.

TRAPL, M. *Exil po únoru 1948.* Olomouc: Univerzita Palackého, 1996. ISBN 80-900965-2-2.

VANČURA, J. *Naděje a zklamání: Pražské jaro 1968.* Praha: Mladá fronta, 1990. ISBN 80-204-0179-2.

VYKOUKAL, J. a kol. *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 – 1989.* Praha: Libri, 2017. ISBN 978-80-7277-561-3.

Studijní text k projektu

Podpora moderních trendů ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

Studijní text k projektu

Podpora moderních trendů ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci